

УДК 159.98

Мілорадова Н.Е., к. психол. н., доцент кафедри прикладної психології ХНУВС

СПЕЦИФІКА СЛІДЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ФАКТОРИ, ЩО ЇЇ УСКЛАДНЮЮТЬ

У статті розглядається специфіка слідчої діяльності та визначаються деякі фактори, що ускладнюють та знижують ефективність діяльності слідчих підрозділів. Постійне виконання службових обов'язків передбачає наявність об'єктивних труднощів і необхідності серйозних обмежень: замалу кількість часу для спілкування з рідними та друзями; необхідність відмови від деяких потреб та бажань заради службових інтересів; специфічне коло спілкування, що найчастіше складається з осіб, які беруть участь у розслідуванні злочинів, а це накладає відбиток на стиль спілкування з іншими особами.

Ключові слова: ефективність діяльності, суб'єктивні та об'єктивні фактори.

Актуальність дослідження обумовлена, з одного боку, зростаючими вимогами суспільства та держави до ефективності діяльності правоохоронних органів, а з іншого – екстремальним та напруженим характером професійної діяльності працівників міліції. Це потребує всебічного аналізу специфіки діяльності правоохоронних органів та залучення цих досліджень для підвищення рівня працездатності представників силових структур.

Різні аспекти діяльності правоохоронних органів взагалі та слідчих підрозділів зокрема розглядали у своїх роботах такі вчені як О.Р. Ратінов, В.О. Коновалова, В.Ю. Шепітько, В.В.Юстицький, В.Г. Андросюк, О.М. Столяренко, М.І.Єнікєєв, Г.Г. Шиханцов, О.В. Тімченко, А.Потеряхін, В.К. Дуюнов, М.І. Порубов, М.В. Костицький та багато інших.

Мета нашої роботи полягає у розгляді специфіки слідчої діяльності та визначенні деяких факторів, що ускладнюють та знижують ефективність діяльності слідчих підрозділів.

Виклад основного матеріалу. У зв'язку з високим рівнем кримінальної небезпеки та нестабільним соціально-економічним

становищем у суспільстві виникає феномен часткової відмови деяких соціальних інститутів держави від реалізації своєї основної функції – обслуговування суспільних інтересів, що співпадає з соціальним очікуванням. Тому і виникає потреба всебічного вивчення діяльності органів внутрішніх справ, зокрема слідчих підрозділів, не тільки “зовні” (вивчення громадської думки), але й “зсередини”, тобто дослідження поглядів самих працівників на особливості своєї професійної діяльності.

За даними соціологічних опитувань [4; 5; 6], що були проведені різними організаціями, протягом останніх років (фонд “Демократичні ініціативи”, центр “Социс”), погляди населення України щодо довіри деяким державним інститутам розташовуються приблизно таким чином: Верховній Раді України не довіряє – 45% населення, Президенту України – 42% й міліції – 41%. Решта позицій розподілилася залежно з наданою схемою (рис.1).

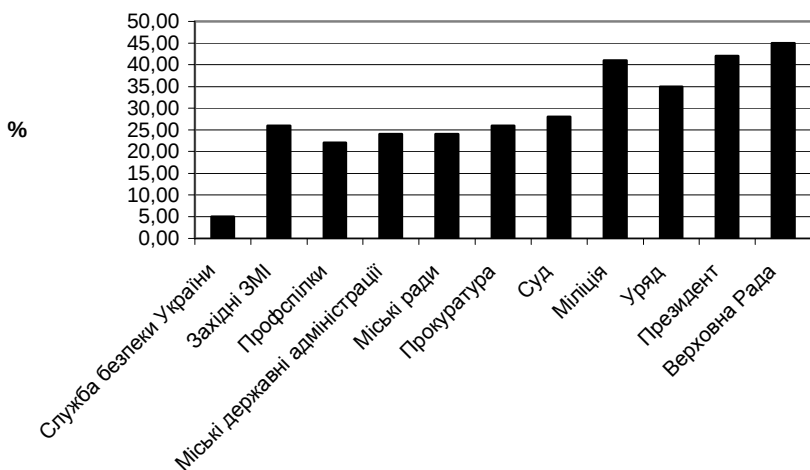

Рис. 1 - Розподіл довіри населення України до державних інститутів

За рівнем недовіри з боку населення України міліція посідає третє місце. Далі її „наздоганяють” суд – 28% та прокуратура – 26%. Таке ставлення громадян до правоохоронних органів

насторожує та змушує замислитись щодо причин та умов подібної ситуації у суспільстві. Крім цього, в результаті наукових досліджень та опитувань склався досить суперечливий соціологічний портрет працівника міліції в цілому та слідчого зокрема, а саме: грубий, байдужий, з низьким культурним та професійним рівнем, корумпований, але при цьому досить сміливий та енергійний – так вважає близько 30% населення України.

Таке ставлення до захисників правопорядку, окрім соціально-економічних умов, має ще й історичні корені та соціально-психологічні передумови, а саме: низька правова культура населення, у тому числі й працівників органів внутрішніх справ; сприйняття працівників міліції та інших силових структур насамперед як виконуючих тільки каральну функцію та функцію припинення злочину; довічна, історично складена слов'янська опозиція до існуючої влади та до всіх її інститутів; високий рівень проникнення у суспільну свідомість моралі злочинного світу, тюремних звичаїв, блатної лексики і, як наслідок цього, - негативне ставлення до органів внутрішніх справ в цілому та слідчих підрозділів зокрема [3].

Також однією з вагомих причин негативного ставлення населення до працівників правоохоронних органів є порушення прав громадян та необґрунтоване застосування недопустимих методів психологічного впливу, фізичного насильства тощо.

Робота слідчого дуже різноманітна і складна, має цілу низку рис, що відрізняє її від праці людей більшості інших професій. Постійне виконання службових обов'язків передбачає наявність об'єктивних труднощів і необхідності серйозних обмежень: замалу кількість часу для спілкування з рідними та друзями; необхідність відмови від деяких потреб та бажань заради службових інтересів; специфічне коло спілкування, що найчастіше складається з осіб, які беруть участь у розслідуванні злочинів, а це накладає відбиток на стиль спілкування з іншими особами.

Необхідно виділити основні психологічні детермінанти, що зумовлюють високий рівень напруженості професійної діяльності слідчого:

- *правова регламентація*, що обмежує свободу слідчих, підпорядковуючи їхню діяльність чітко встановленим нормам закону, і не може простягатися далі оперування вже сформульованим у законі вимогам і порядком діяльності;

- *високий рівень відповідальності* за результати діяльності, ступінь ризику для власного життя та турбота за безпеку інших також сприяє формуванню напруженого психологічного стану слідчого;

- *дефіцит часу*, що регулює діяльність і визначає для неї суворий режим, психологічно впливає на слідчого, роблячи його працю більш напруженою;

- *насиченість діяльності негативними стресовими ситуаціями*, конфліктність діяльності, складність професійних задач, а також постійна взаємодія з особами, які скоїли злочин.

Для виявлення деяких особливостей професійної діяльності слідчих нами було проведено низку експериментальних досліджень серед курсантів випускних курсів Національного університету внутрішніх справ та слідчих.

Результати опитування слідчих та курсантів випускних курсів юридичного факультету показали зростання серед працівників слідчих підрозділів негативних змін в їхній діяльності, що відображено на рис. 2.

Результати проведеного опитування показали, що слідчі, звертаючи увагу на погіршення роботи своїх підрозділів, виокремлюють декілька груп факторів, що сприяють такому становищу. Ранжування причин, що ускладнюють роботу слідчого, за результатами анкетування слідчих, показало такий їх розподіл:

- 1) недостатнє грошове утримання;
- 2) слабка матеріально-технічна забезпеченість;
- 3) забезпечення високих показників праці;
- 4) низький рівень соціально-побутових умов;
- 5) незадоволеність організацією праці;
- 6) низький рівень професіоналізму;
- 7) слабкий підбір кадрового апарату;
- 8) виконання непритаманних функцій;

- 9) недосконалість існуючих законів;
- 10) неукомплектованість кадрами;
- 11) страх постраждати від злочинця;
- 12) робота у комерційних структурах;
- 13) слабкий контроль з боку керівництва.

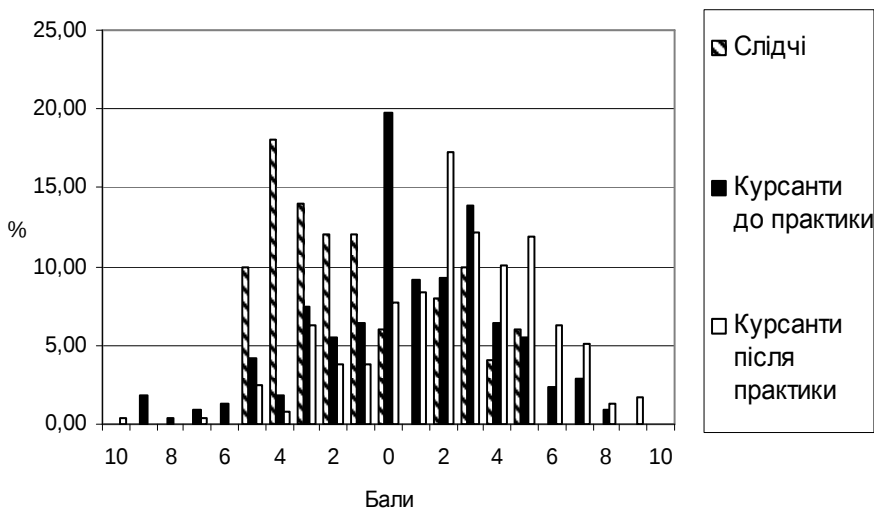

Рис. 2 - Суб'єктивне сприйняття працівниками ОВС динаміки змін у діяльності слідчих підрозділів

Порівняльне ранжування причин, що ускладнюють роботу слідчого, за результатами анкетування курсантів як до проходження практики, так і після неї також не виявило істотних розбіжностей, що свідчить про достатньо високий рівень сформованості уявлень молодих спеціалістів про труднощі і проблеми практичної діяльності. Це відображено у табл. 1.

Порівнюючи оцінки слідчими та курсантами значущості досліджених причин, що негативно впливають на діяльність слідчого, ми прийшли до таких висновків.

1. Група причин, що пов'язана з вирішенням матеріальних проблем, посідає перше місце серед перелічених факторів практично у всіх респондентів.

2. Чіткі розбіжності у виборі простежуються при оцінюванні значущості фактора “необхідність забезпечення високих показників праці”. А саме, слідчі – 52% респондентів оцінили значущість цього фактора в 10 балів за десятибальною шкалою оцінки. Досліджувані курсанти як до проходження практики, так і після неї, вважають, що цей фактор не має досить сильного негативного впливу на діяльність слідчого. Це відображено у табл. 1 та на рис. 2. Розподіл відповідей на шкалі оцінювання достатньо рівномірний:

– до практики 16,8% респондентів вибрали 10 балів значущості, 21,5% – 1 бал, частота вибору інших балів на шкалі значущості становить приблизно 9%;

– після практики не виявлено істотних змін у виборі респондентів, а саме, 16,8% оцінили значущість в 10 балів, 11,7% – в 1 бал, частота вибору інших балів на шкалі значущості становить приблизно 9%.

Таблиця 1.

Порівняння значущості причин, що ускладнюють роботу слідчого, в уявленні курсантів до та після проходження практики у слідчих підрозділах

№	До практики	Після практики
1	недостатнє грошове утримання	недостатнє грошове утримання
2	слабка мат-технічна забезпеченість	слабка мат-технічна забезпеченість
3	низький рівень соціально-побутових умов	низький рівень соціально-побутових умов
4	незадоволеність організацією праці	незадоволеність організацією праці
5	забезпечення високих показників	забезпечення високих показників
6	виконання непритаманних функцій	виконання непритаманних функцій
7	низький рівень професіоналізму	недосконалість існуючих законів
8	недосконалість існуючих законів	робота у комерційних структурах
9	слабкий підбір кадрового апарату	слабкий контроль з боку керівництва
10	робота у комерційних структурах	слабкий підбір кадрового апарату
11	неукомплектованість кадрами	низький рівень професіоналізму
12	слабкий контроль з боку керівництва	страх постраждати від злочинця
13	страх постраждати від злочинця	неукомплектованість кадрами

Дані, представлені на рис.3 свідчать, що у курсантів ще недостатньо досвіду та практичних навичок для усвідомлення негативного впливу фактора “забезпечення високих показників праці” на якість роботи слідчих. Вже протягом п’яти років роботи у практичних органах молоді працівники реально зустрічаються з таким негативним явищем, як прагнення до збільшення показників розкриття злочинів. Це негативно відбивається на стилі та якості роботи слідчого і стає однією з причин застосування недопустимих методів впливу для отримання інформації.

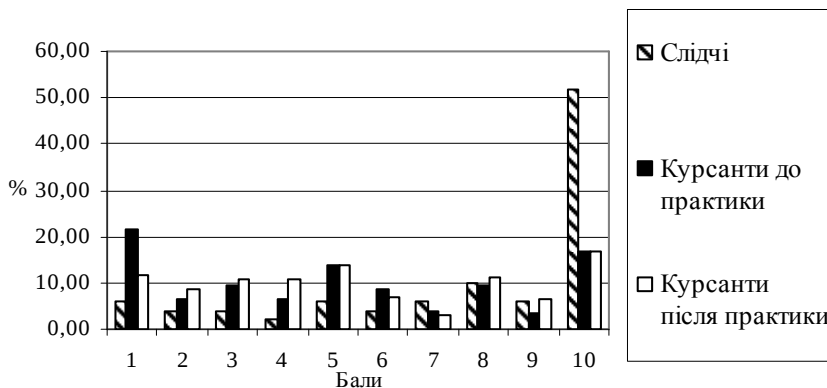

Рис. 3 - Порівняння значущості фактора “забезпечення високих показників праці” в різних групах досліджуваних

За результатами опитування всіх респондентів такі фактори, як “слабкий контроль з боку керівництва за службовою діяльністю”, “побоювання постраждати від злочинця” та “робота у комерційних структурах”, на їхню думку, мінімальною мірою утруднюють професійну діяльність слідчого та не мають негативного впливу на її ефективність.

За результатами анкетування та стандартизованого інтерв’ювання слідчих нами було виокремлено ще одну групу причин, що ускладнюють роботу слідчих, так звану протидію при розслідуванні злочину. Це пов’язано з особливостями та специфікою практичної діяльності слідчого, а саме з комунікативною, організаційною та розшуковою сторонами цієї діяльності.

Взаємодії у кримінальному судочинстві притаманні складність, багато-спрямованість та своєрідність, тому що, як говорить О.Р. Ратінов: “...тут перехрещуються не співпадаючі інтереси діаметрально протилежних сторін” [10]. Тактичне завдання розслідування полягає у виробленні такої лінії поведінки, за якої слідчий обійняв би положення лідера щодо несприятливих дій осіб, зацікавлених у результатах розслідування. Але це є певною ідеальною моделлю, оскільки на практиці професійна поведінка слідчих не завжди є зразком прагнення до безконфліктних стосунків із громадянами, зокрема, з процесуальними особами. Тому слідчі вказують на такий фактор, що негативно впливає на хід процесу розслідування та ускладнює діяльність – учинення протидії слідству. Правосуддя, втручаючись в особисте життя людини, вносить зміни в його мотиваційну спрямованість, емоційну сферу, стосунки. Це викликає адекватну поведінкову реакцію (протидію). Таким чином, більшість дослідників вважає, що достатньо розповсюдженою причиною протидії з боку інших учасників процесу розслідування злочину є сприйняття діяльності слідчого як досадливого фактора, що заважає особистій діяльності [1; 3; 7; 10].

У професійній діяльності слідчого є специфічними, в першу чергу, підстави протиріч. Так, виявлення ознак злочину породжує перевірочні дії та досудове розслідування, що пов’язано з отриманням інформації від людей, які в тій чи іншій якості залучені до цього процесу та в силу вимог закону повинні співпрацювати зі слідчим. Такий обов’язок не завжди викликає позитивну реакцію з боку учасників процесу розслідування.

Проведені нами експериментальні дослідження слідчих із використанням анкетування та стандартизованого інтерв’ювання показали, що більше 70% підслідних чинять протидію слідству. Ця протидія виступає у різноманітних формах. На основі аналізу матеріалів кримінальних справ, результатів стандартизованого інтерв’ювання, бесід можна виокремити такі форми протидії: ухилення (завуальована відмова брати участь у розслідуванні злочину); опір (відверта відмова виконувати законні

вимоги слідчого); перешкода (протидія шляхом застосування активних дій). Ухилення може виявлятися у хибній заяві про свою необізнаність про якийсь факт для формування у слідчого уявлень про свою неідеальність як свідка. Опір знаходить вираження у відмові участі у слідчих діях, невмотивованій відмові вини, відмові давати показання (“не хочу”). Це погоджується з результатами досліджень таких науковців, як Т.Е. Арілов, О.Я. Баєв, Є.У. Бабаєв та інш., які підкреслюють, що змістом засобів перешкоджання є спрямування слідства на хибний шлях [1; 2; 3]. Для цього може використовуватися дезінформація, надання неправдивих свідчень, “легендування” подій, інсценування, фальсифікація доказів, утворення хибного алібі, підштовхування інших учасників процесу до змін або висловлювання неправдивих свідчень, самообмова, хибне зізнання у злочині, приховування доказів та інш.

За нашими даними, прояви протидії слідчим визнали 44% із 50 досліджених підслідних. Серед форм протидії визначено такі: відмова від надання свідчень, посилення на невірну поведінку потерпілого та обставини, відмова від очевидних фактів, надання неправдивих показань, трактування фактів та обставин на свою користь, посилення на можливість здійснення злочину іншою особою, обмова інших осіб.

Наведені дані, аналіз матеріалів кримінальних справ та інтерв'ювання слідчих та підслідних показали, що усвідомлена протидія (відмова від надання свідчень, невмотивоване заперечення фактів, надання неправдивих свідчень) визнається у 60% випадків розслідування злочинів.

Таким чином, за результатами досліджень все різноманіття причин, що ускладнюють професійну діяльність слідчого, можна поділити на декілька груп.

Перша група причин пов'язана з низьким рівнем матеріально-технічної забезпеченості діяльності, недостатнім грошовим утриманням та незадоволеністю соціально-побутовими умовами життя. Висока частота вибору значущості в 10 балів за десятибальною шкалою цих факторів як курсантами, так і слідчими свідчить про те, що більше 50% досліджених вважають, що

вирішення цих проблем позитивно вплине на підвищення результативності професійної діяльності слідчого.

Друга група причин пов'язана з побоюванням постраждати від рук злочинців, тривогою як за своє життя, так і за життя своїх близьких. Частота розподілу відповідей за десятибальною шкалою оцінки значущості цих факторів досить висока та стабільна як у слідчих, так і у курсантів, що свідчить про наявність стійкої групи працівників, які вважають значущим негативний вплив цієї групи факторів на свою діяльність.

Третя група причин включає фактори, пов'язані з питаннями якісного кадрового забезпечення слідчих підрозділів: слабкий підбір кадрового апарату, неукомплектованість кадрами, низький рівень професіоналізму працівників слідчих підрозділів. Частота розподілу відповідей за десятибальною шкалою оцінки значущості цих факторів досить висока – приблизно 18% слідчих та 8% курсантів (оцінили значущість цього фактора в 10 балів) вважають, що підвищення рівня професійної підготовки працівників слідчих підрозділів сприятиме підвищенню результативності діяльності. Серед слідчих: неукомплектованість кадрами (16,7% - оцінили значущість фактора в 10 балів); низький рівень професіоналізму (20% - оцінили значущість фактора в 10 балів); слабкий підбір кадрового апарату (20% - оцінили значущість фактора в 10 балів). Така тенденція свідчить про недостатність та “вимивання” професійного ядра у слідчих підрозділах.

Четверта група причин об'єднує фактори, що пов'язані з організацією праці слідчих. До цієї групи відносяться такі причини: незадоволеність умовами організації праці, необхідність забезпечення високих показників праці, недосконалість існуючого законодавства, виконання непритаманних функцій, робота в комерційних структурах. Серед досліджуваних слідчих частота вибору фактора “необхідності забезпечення високих показників” значно вища, ніж інших факторів, а саме, 52% респондентів оцінили ступінь його негативного впливу на діяльність слідчого у 10 балів.

П'ята група причин пов'язана зі специфікою професійної діяльності слідчого. В силу виникнення протиріч, зіткнення

протилежних інтересів у багатьох випадках спостерігаються ситуації вчинення протидії слідству, що негативно впливає на хід розслідування кримінальної справи.

За результатами проведених досліджень було зроблено наступні **висновки**. А саме:

1. Слідча діяльність є специфічною формою діяльності, що входить до групи професій “людини-людина”. Їй притаманні деякі психологічні особливості, які зумовлюють високий рівень напруженості роботи слідчого та негативно впливають на її ефективність.

2. Одержані нами результати досліджень вказують на існування низки об’єктивних та суб’єктивних умов, що негативно впливають на результативність слідчої діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арилов Т. Э. Формы и виды противодействия установлению истины при расследовании преступлений // Правовые проблемы деятельности органов внутренних дел в современных условиях. Труды Академии МВД СССР - М., 1992. – 210 с.

2. Бабаева Е.У. Противодействие предварительному следствию и пути его преодоления // Российский следователь. – 2001. - №6. – С. 7-9.

3. Баев О.Я. Конфликты в деятельности следователя (вопросы теории). – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1981. – 160 с.

4. Болотова В.А. Состояние общественного мнения о милиции и его влияние на эффективность взаимодействия населения с органами правопорядка // Вестник МСУ. – 2000. – Т.3, № 2. – С. 32-34.

5. Жуков И. Возвращение доверия населения к милиции – задача политическая // Закон и право. – 2002. – № 8. – С. 54-55.

6. Газета “Информационный еженедельник НЭП”. – 2004, №7.

7. Общая, социальная и юридическая психология: Учебник для вузов / М.Еникеев. – СПб.: Питер, 2003. – 752 с.

8. Охременко О. Экстремальные состояния в профессиональной деятельности // Персонал. – 2002. - №3. – С. 65-67

9. Профессиональная этика сотрудников правоохранительных органов: Учебное пособие / Под ред. Г.В. Дубова и А.В. Опалева. - 2-е изд., испр. и доп. – М.: «Щит – М», 2001. – 384 с.

10. Ратинов А.Р., Ефимова Н.И. Психология допроса обвиняемого: Метод. пособие. – М., 1988. – 114 с.

11. Тімченко О.В. Оцінка напруженості праці та фізіологічна «вартість» основних видів діяльності органів та підрозділів внутрішніх справ України // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. Максименка С.Д. – К.: 2001, т. III, ч.7. – С. 222 – 229.